

Montyn

Van dezelfde auteur:

Manipulaties *verhalen* 1971
Een romance *roman* 1973
De theorie van de opiniërende identificatiereflex
satire 1974
Souvenirs *verhalen* 1974
De grote stilte *roman* 1975
De schrijver droomt *verhalen* 1976
Carrière *verhalen* 1979
Niets gebeurt *verzamelbundel verhalen* 1979
De vertellingen van een verloren dag *roman* 1980
Alles moet anders *alternatieve kunstnota* 1981
De afwezige *roman* 1990
De terugkeer *roman* 1996
De verdwenen weg *verhalen* 1998
Victorie *roman* 2001

Dirk Ayelt Kooiman

MONTYN

Uitgeverij De Harmonie
Amsterdam

DEEL I

Een reis door de tijd

Er viel een stilte. Ik nam een slok, liet de whisky over mijn tong spoelen, tuurde naar het silhouet van de heuvels aan de overkant. De heuvels van Thailand, trillend in de hitte, blauwgroen vervaagd door de waterdamp die opsteeg uit de rivier.

'Maar dat is de helft van het verhaal,' heeft hij gezegd. En het is niet nodig dat ik daarop antwoord geef, ik hoef niet eens te knikken. Er is meer, en we weten het allebei. Hij wist het op het moment dat onze blikken elkaar kruisten. Ik slenterde door de straten van Vientiane, hij was, omringd door straathandelaren, inkopen aan het doen: een rijzige, breedgeschouderde man van een jaar of vijftig, gekleed in spijkerbroek met brede leren riem en openhangend kaki shirt, de bruinverbrande schedel omkranst door grijs, gemillimeterd haar. We kregen elkaar in het oog en de blik die we wisselden was een blik van herkenning.

'Alles oké?'

'Gaat het goed?'

Hij heette Ted, onnodig te zeggen dat hij een Amerikaan was. We liepen samen op naar het restaurantje dat hij dreef. Al bijna een jaar, naar hij vertelde. We zaten op een vlonder, door een afdakje van bamboe en palmladeren beschermd tegen de zon. Tussen de kierende planken glinsterde het water. We keken uit over de brede, traag-stromende Mekongrivier. We dronken thee, daarna bier, tenslotte whisky.

'Wat voert jou hier?'

Ik vertelde hem dat ik al jaren heen en weer trok tussen

Europa en Zuidoost-Azië: Thailand, Cambodja, Laos, Vietnam. Voor mezelf, omdat ik in die verplaatsingen een innerlijk evenwicht gevonden had, en voor m'n werk: 'Ik ben schilder. Ik maak etsen. In Frankrijk heb ik m'n atelier, maar mijn onderwerp ligt hier.'

Ik vertelde van de kindertransporten, sinds '69. Aanvankelijk een paar keer per jaar, omdat ik geen geld had en er een gratis ticket aan vastzat.

'Maar hoe harder het er hier aan toeging, hoe meer het een eigen leven ging leiden.'

Op den duur soms wel drie, vier vluchten per maand. De ene keer in m'n eentje als begeleider van zes kinderen, de volgende keer als leider van een transport van zestig kinderen. Heen en weer. Af en toe tweeënzeventig uur lang op de been, boven mezelf uitstijgend van vermoeidheid, duizelend van de tijdsverschillen. Tussenstops in Tokio en Anchorage. Heen en weer, van Korea naar Stockholm, van Bangladesh naar Parijs, van Saigon naar New York. Gezonde kinderen, op weg naar adoptiegezinnen in het Westen. Zieke en verminkte kinderen, op weg naar gespecialiseerde ziekenhuizen. Kinderen met napalmverbrandingen. *Boua Van Sac, Mari-Li Dinah, Nokh Van Boon, My Sari, Vanida Ah Neng, Sang Van Sorn*. Duizend namen. Duizend ogenparen.

Huilende kinderen. Kinderen die schreeuwen. Kinderen die blind om zich heen slaan. Kinderen die apathisch in een hoekje zitten. Kinderen die weigeren te slapen. Kinderen die je niet wakker kunt krijgen. Kinderen die dromen. Kinderen die om hun moeder roepen in hun slaap. Kinderen die niet willen eten. Kinderen die misselijk worden. Kinderen die overgeven. Kinderen met diarree. Kinderen die doodgaan.

Kisten vol paspoorten en medische bescheiden. Medicijnen, injectiespuiten, dieetvoorschriften, vluchtschema's. Uur na uur.

En dan opeens een meisje, niet ouder dan acht. Ze wijkt niet van je zijde. Ze helpt de kleintjes te verschonen, ze voert ze, troost ze in een taal die jij niet spreekt, zingt voor ze met een glashelder stemmetje. Tenslotte valt ze tegen je aan in slaap. Drie etmalen. Terugzien zul je haar niet. Want dan komt het afscheid. Het huilen. Het vastklampen. Ze kijken je na tot je uit het zicht verdwenen bent.

En dan de leegte. Te moe om te slapen. In een stilte waarin nog steeds het huilen doorklinkt.

Dat was wat ik vertelde.

'Maar dat is niet alles,' heeft hij gezegd. En zo is het. Er is meer.

Ted is een voormalig kolonel van de Amerikaanse luchtmacht. Hij was squadron-leader, voerde bombardementen uit, hoeveel zou hij niet eens kunnen vertellen. Hij werd neergehaald boven Vietnam, de schietstoel heeft hem gered. Hij heeft een paar weken krijgsgevangen gezeten maar is ontsnapt. Terug in Saigon wilde het niet meer, hij had te veel gezien. Hij is ertussenuit gelopen. Nooit meer de druk op de knop. Nooit meer terug. Ver weg in de *States* wonen zijn vrouw en zijn drie kinderen: een wit huis met twee auto's, op de voorgrond in het gras een baseballknuppel. Hier leeft hij samen met twee jongens. Ze helpen in het eethuisje waarin hij de kost verdient: een handvol rijst, wat vis, wat groente, precies zoveel als nodig is. Hij was kolonel, nu staat hij met een schort voor te kokkerellen onder een afdakje van palmbladeren. En hij beschouwt het niet als een achteruitgang, zo te zien. Het verleden heeft hij achter zich gelaten. De toekomst is van later zorg. Hij leeft bij de dag.

Dat alles las ik in zijn blik, toen ik hem daar in het oog kreeg, op dat pleintje van gele, aangestampde aarde, een hoofd groter dan de straatventers die hem omringden. Maar ook ik zag meer.

Je hebt mensen die elkaar tegenkomen in de vreemdste uit-
hoeken van de wereld. Dat kan een marktplaatsje in de
hoofdstad van Laos zijn, maar ook een kroeg in het haven-
kwartier van Hamburg, de lobby van een hotel in Mexico
City, of een stille straat in een buitenwijk van Parijs. Ze
kennen elkaar zonder dat ze de ander ooit eerder ontmoet
hebben. Soms spreken ze elkaar aan en hebben ze aan een
paar woorden voldoende. Vaak ontlopen ze elkaar. Maar al-
tijd is er een blik van herkenning.

Sommigen van hen leiden een onopvallend bestaan, zijn
getrouwd, hebben kinderen en wonen in een rijtjeshuis, an-
deren hebben nergens rust kunnen vinden, zijn aan het
zwerven geslagen, bemannen de vliegtuigen van duistere
luchtvaartmaatschappijtjes of boren naar olie. Sommigen
van hen leiden een onopvallend of zelfs achtenswaardig be-
staan, anderen leiden een leven aan de zelfkant van de sa-
menleving. Sommigen van hen zijn gezondheidsmaniak-
ken, anderen zijn hopeloos aan de alcohol of de verdovende
middelen geraakt.

Toch hebben ze zonder uitzondering één ding gemeen.

Er zijn er die, opeens na jaren, nachten achtereen ge-
kweld worden door steeds terugkerende angstdromen. Er
zijn er die bij tijden geplaagd worden door slapeloosheid. Er
zijn er die alleen maar kunnen slapen wanneer ze hun
schoenen aanhouden. Ze zijn altijd op hun qui-vive, ze
schrikken op bij ieder onbekend geluid. Waar ze ook bin-
nentreden, ze zullen zich eerst met één oogopslag van de si-
tuatie vergewissen. Ze kunnen niet de aanwezigheid van
mensen achter hun rug verdragen. Sommigen van hen zul-
len zich nooit ophouden achter in een afgesloten ruimte.
Anderen zullen in het open veld doorlopend om zich heen
speuren. Er zijn er die niet bestand zijn tegen eenzaamheid,
er zijn er die juist geen gezelschap kunnen verdragen.

Ze kunnen in alles van elkaar verschillen, maar één ding

hebben ze gemeen: de blik in hun ogen, waakzaam en schuw. Het zijn ogen waarachter een verleden broeit, ogen die meer hebben gezien dan de menselijke blik verdragen kan.

Ze herkennen elkaar. Ooit hebben ze over de rand van het bestaan gekeken. En ze hebben het overleefd.

Ik herkende hem, de Duitse industrieel aan wie ik werd voorgesteld bij een opening van een tentoonstelling in Parijs. Zijn naam zei me niets. Ik had hem vermoedelijk nooit eerder gezien. Maar ik zag zijn ogen, en ik zei:

'Zwölfte U-Jagdflottile. Danzig 1944...'

Waarop zijn hand klam werd in de mijne, zijn rug zich een ogenblik kromde, en zijn veel jongere vrouw hem even later bezorgd vroeg *wat er toch was*.

En die Franse garagehouder, diep in de Provence. Ik had panne met mijn auto. Een Zweedse auto in Frankrijk. In het dorp hadden ze naar hem verwezen, een eind verder, in de wildernis:

'Die kan alles. *Als* hij je wil helpen...'

Ik herkende zijn werkplaats al van een afstand: de georganiseerde chaos van een werkplaats achter het front. Hier wordt niets weggegooid. Niemand weet hier de weg behalve hij. En toen ik uit mijn auto stapte was hij het die *mij* herkende. Hij ging tegenover me staan. Een boom van een kerel met de scheve neus van een bokser, een alpinopetje op het kale hoofd, een bruine sigarettenpeuk die in zijn mondhoek bleef hangen terwijl hij zei:

'Jij hebt bij het Legioen gezeten...'

We dronken wijn. We wisselden trefwoorden uit. Sidi bel Abbès, Dien Bien Phoe, Saigon. Meer hoefde niet. We knikten. We namen een slok. En daarna repareerde hij de uitlaat van mijn auto zonder dat ik iets hoefde te betalen.

En die man achter in een bar in Bangkok, ook hem herkende ik. Hoewel het nog vroeg in de avond was zat hij al

achter zijn tweede fles Mekong-whisky van die dag. Hij zat recht onder de roterende vin aan het plafond, maar het zweet liep in straaltjes langs zijn nek. Paars van de alcohol. Ik herkende hem, hoewel hij in Korea was aangekomen toen ik al lang en breed gewond was afgevoerd. In '52 was hij als piloot afgezwaaid. Sindsdien dronk hij twee, drie flessen whisky op een dag. Maar ook zoveel alcohol had de blik in zijn ogen niet kunnen uitwissen. Alleen achter de stuurknuppel van zijn aftandse Dakota was hij nuchter, ongeacht het promillage in zijn bloed. Elk ander moment trilden zijn handen. We vlogen rakelings over de bomen. Eén uur heen, één uur terug. Met de kaart op de knieën. Zandweggetjes, dorpjes, riviertjes als enige punten van oriëntatie. En tussen dat ene uur en het andere: een landingsstrip tussen de bomen, zo kort dat hij zijn kist er als een baksteen op neer moest laten vallen. Dan uitladen met draaiende motoren. Loodzware, grijsgeschilderde kratten en kisten zonder enig opschrift. Dan een dik pak dollars.

En daarna slaagde hij er ook nog een keer in om weer in de lucht te komen, met de rafels aan zijn banden. Tenslotte een zucht van verlichting, en, wanneer we er zeker van zijn dat we de grens gepasseerd hebben, het eerste blikje bier.

'Wat zat er nou in die kisten?'

'Alles wat je maar wilt. Ik weet het niet.'

Hij wist het niet en wilde het ook niet weten. En wanneer de propellers met enig nahoesten stilvielen, luidde het steevast:

'Zo. Dit was de laatste keer...'

Altijd was het de laatste keer geweest. Maar een week later ging hij weer:

'Nog één keer en dan nooit meer in die vervloekte klo-tekist...'

En hij ging weer. Tot het moment aan zou breken dat het

voor hem *echt* de laatste keer zou zijn, een moment, zo kort dat hij niet eens de tijd zou hebben zijn zelfgekozen lot te betreuren.

En ik? Een maand hier, twee maanden daar. De kindertransporten. Geld en medicamenten voor het Bevrijdingsfront. Op en neer tussen oorlog en vrede, tussen leven en dood, tussen wanhoop en geluk.

‘Maar dat is niet alles,’ heeft hij gezegd: Ted, een breedgeschouderde Amerikaan van in de vijftig die een jaar eerder beslist tegen zijn voorhoofd zou hebben getikt wanneer iemand hem toen voorspeld had dat hij het niet meer met vrouwen maar met jongens zou gaan houden en dat hij zijn kolonelsuniform zou verruilen voor een schortje.

En hij had gelijk. Er was meer.

Ik lag op mijn buik in snijdend gruis, happend naar adem. De lucht was verzadigd van stof. Mijn hemd was aan flarden, op mijn ellebogen en knieën gloeiden de schaafwonden. Mijn spieren stonden gespannen alsof ik ieder moment op zou moeten kunnen springen om aan de haal te gaan: lopen, bevrijdend hollen, de zuurstof diep in de longen. Maar ik kon geen vin verroeren, ik lag ingesnoerd in een dwangbuis van massieve steen. Naar voren kon ik niet, terug kon ik evenmin. Voor me, in het aardedonker, voelde ik een paar rubber Ho Tsji Minh-sandalen, bij mijn voeten iemands schouders en een hoofd. Aan de ondraaglijke prikkel in mijn hals om me op te richten viel niet te voldoen in een mollengang die maar een paar decimeter hoog was. En zo smal dat het slechts met moeite lukte mijn schouder-tasje, dat zich hinderlijk ter hoogte van mijn heup bevond, omhoog te werken langs mijn zij. Ik drukte mijn bezwete voorhoofd in het door jaren van weer en wind gelooide canvas. Het tasje is mijn talisman. De aanwezigheid van het vertrouwde attribuut, dat me al die jaren vergezeld heeft,

en van m'n spullen, hoe schamel ook, helpt me, niet voor de eerste keer, de paniek te overwinnen.

De lucht is gloeiend heet. Fosfor. Napalm. Bij iedere inslag wordt de zuurstof weggezogen. De explosies dringen, gedempt door rotssteen en aarde, dof door. Onweer. Ik tel onwillekeurig, zoals ik als kind deed na een bliksemflits. Iedere tel een kilometer. Ik tel, al is het een onzinnig tellen. Want dit is geen onweer. Ik tel om de tijd op te heffen. Zes minuten is een etmaal, een etmaal is de eeuwigheid.

En wanneer ik de tel ben kwijtgeraakt, begin ik overnieuw. De aarde beeft. De heuvel davert op zijn grondvesten. Wanneer de tunnel het begeeft hoeft er geen graf voor ons gedolven te worden. Niemand zal het weten. Ik zal voorgoed verdwenen zijn.

Ik zat op de helling van deze zelfde heuvel. Ongerepte, golvende jungle strekte zich voor me uit, zover het oog reikte. Beneden me lag een kampong, half verscholen onder het bladerdak. Aan de oever van het riviertje klonken kinderstemmen. Vrouwen stonden zich te wassen, een visnet werd ingehaald. Een houten schoepenrad piepte. Een pluimpje rook. Getok van kippen. Een varken knort.

Aan dit oord is de zondeval voorbijgegaan. Ik had mijn schetsboekje te voorschijn gehaald, het flesje Oost-Indische inkt opengeschroefd, en ik was bezig een bamboe pennetje te snijden. Naast me lag de brief die ik juist gelezen had, voor de zoveelste keer.

Maar plotseling ben ik opgeveerd, *voordat* ik het hoorde: het ijle gepingel van heuveltop naar heuveltop. Condensstrepen aan de horizon. Ik sta al overeind. En wanneer de wachtpost op onze heuvel alarm slaat, metaal op metaal, een ijzeren staaf op een holle pijp, heb ik mijn tasje al van de grond gegrist, en mijn schetsboek, en de brief. Het volgende moment ben ik, half glijdend, half vallend, beneden.

Nog is het stil, want hier nadert de dood sneller dan het

geluid. Roepende stemmen. Kinderen worden meegesleurd. We kruipen als bezetenen door de loopgraaf, duiken weg onder het afdak van boomstammen en aarde, en naar binnen, eerst nog gebukt, dan op de hurken, dan op handen en voeten, en tenslotte, wanneer de gang niet meer dan schouderbreed is, en niet eens een halve meter hoog, op onze buik, ons afzettend met de ellebogen. Naar het binnenste van de aarde, zo snel je kunt. *Nog sneller*. Iedere meter die je wint kan achter je door een ander ingenomen worden.

Dan dringen de eerste inslagen dreunend tot ons door en blijven we liggen, hijgend, doorweekt van het zweet, met tranende ogen in een absolute duisternis. Buiten kookt het. Het paradijs wordt tot hel gebombardeerd.

Ik pers mijn gezicht in het canvas van mijn tasje. Daarin een brief. Het enige bewijs van mijn bestaan. Ik druk mijn vingers in mijn oren. En ik tel...

Het is zwart geworden om mij heen. Ik zweef. Ik zweef, al tellend, in een eindeloze tunnel duisternis. Een ijskoude wind jaagt langs mij heen.

Maar er gloort licht, eerst heel ver weg, onzeker flakkerend als een ster. Dan dichterbij. Het licht komt op mij af. Of zweef ik erheen? Het schijnsel wordt feller en feller. Een zee van licht. Schitterend. Oogverblindend.

Ik lig in hoog wuivend gras, bezaaid met pinksterbloemen. Ik knipper tegen het zonlicht. De lucht is doorzichtig blauw. Stralend witte wolken zweven voorbij. Het riet naast de sloot ritselt in de voorjaarswind. Kikkers kwaken. Bijen gonzen. Het is de eerste warme dag.

Naast me staat een kruiwagen met stro. Er bovenop een rieten mand met gras. Het stro heb ik gehaald bij de stroboer, het gras heb ik gesneden in de polder, aan de waterkant. Straks ga ik de dieren verzorgen. Eerst de konijnen en de duiven. Want die zijn van mij. Dan de kippen en het varken – die zijn van mijn vader.

Maar voorlopig lig ik op mijn buik, de zon op mijn rug, mijn neus in het gras. Sprietjes, nog kleinere sprietjes, worteltjes, ragdun en fijn, korreltjes droge aarde...

Haast heb ik niet. Het is zaterdagmiddag, uren vrijheid liggen voor me.

Mijn kin op mijn vuist. Oudewater gaat schuil achter een tropisch regenwoud van halmen. Alleen de kerktorens steken erbovenuit. De stompe toren van de Grote Kerk, de spitse van de Roomse. Alles is loom en zwaar. In de verte ratelt een kar over de IJsselbrug. De klok slaat twee. Zo vroeg nog! Ik rek me uit en zucht.

DEEL 2

Heksenwaag en ooievaarsnest

Oudewater, mijn geboorteplaats, was een stokoud stadje, qua inwonertal niet groter dan een dorp, gelegen in een streek die men 'het groene hart van Holland' noemt: een gebied van water, molens en zelfkazende boeren. Aan de ene kant zag je aan de horizon het silhouet van Woerden, aan de andere kant dat van Gouda – daar eindigde de wereld, of, vanuit een ander gezichtspunt: daar begon zij. Want in Oudewater had de tijd stilgestaan. Je had er grachten met eeuwenoude geveltjes, smalle straatjes en steegjes, een kaasmarkt, een ophaalbrug over de Hollandse IJssel, een kronkelend riviertje met de allure van een flinke sloot, maar ook opeens midden tussen de huizen een boerderij met een hooischelf.

Twee zaken waren er waarop men zich in Oudewater kon beroemen. In een monumentaal gebouwtje aan de markt was de vermaarde heksenwaag gevestigd, die tot in de vorige eeuw had dienstgedaan, en, op het dak van het raadhuis bevond zich een al even vermaard ooievaarsnest, waar, als een van de laatste in ons land, ieder jaar een ouderpaar trouw op terugkeerde. Verder leerden we op school dat ons stadje in 1575 door de Spanjaarden was uitgemoord en met de grond gelijkgemaakt – niet echt een roemrucht wapenfeit in de ogen van een jongen van tien. En dat was het dan.

Mijn vader, die in een zeker aanzien stond omdat ettelijke burgemeesters van Oudewater onze naam hadden gedragen, was huis- en rijtuigschilder van beroep, zoals ook zijn vader dat geweest was. We woonden boven de werk-

plaats, in een groot huis aan een plein aan de rand van het stadje, waar altijd wel karren en rijtuigen stonden, want behalve het bedrijf van mijn vader, was tegenover ons een uitspanning gevestigd en naast ons een hoefsmid en wagenmaker. Aan de achterkant keek ons huis uit over moestuinen en, daarachter, over het mozaïek van weilanden en sloten dat zich tot de einder uitstreekte. Daar lag ook een stuk land dat van oudsher in het bezit van onze familie was, en door onszelf bewerkt werd.

We waren dus, naast het ambachtelijke bedrijf, echte buitenmensen. Maar uit de klei getrokken waren we niet – zie burgemeesters.

Ons stadje telde amper tweeduizend inwoners. Maar zo klein als het was, zo rijk was het, naar goed Hollands gebruik, aan kerkgenootschappen. Wat men geloofde – en vooral hoe – leek een geestelijk eigendom, overdraagbaar van generatie op generatie. Er waren hervormden, die in de Grote Kerk bijeenkwamen, er waren katholieken, oud-katholieken, remonstranten, er was een joodse synagoge, er waren lutheranen, doopsgezinden – te veel om op te noemen. En dan had je nog een kleine, geïsoleerde gemeenschap die officieel gereformeerde gemeente heette, maar in de wandeling, om een in het oog springende reden, 'Zwartekousenkerk' genoemd werd, of ook wel de 'zwaren', want ze waren niet alleen zwaar op de hand maar ook zwaar in de leer.

Tot dat kerkgenootschap was mijn vader omstreeks zijn twintigste na een vingerwijzing Gods toegetreden. Hij had het zelfs tot ouderling gebracht. Door de week had hij altijd een schipperspetje op zijn kale hoofd, maar 's zondags tooide hij zich met een garibaldi, een stijve bolhoed waar hij bijzonder trots op was. Op zondag ging hij voor in de eredienst, want de gemeente was te klein om er een dominee op na te houden.

Zo had iedere gezindte niet alleen haar eigen bedehuis, maar ook haar eigen God, hemel en hel. Godsdienst scheidde en bracht bijeen. Het werd heel gewoon gevonden dat iemand van gereformeerden huize door de week een normaal contact onderhield met zijn katholieke buurman, terwijl ze op zondag lucht waren voor elkaar en zonder groet elk huns weegs gingen. En o wee, wanneer de zoon van de een scharrelde met de dochter van de ander. Dat sprak zich in nog geen dag rond, daar had je de oude stadsomroeper niet voor nodig. 'Twee geloven op één kussen, daar slaapt de duivel tussen', wist men te vertellen.

Speelde godsdienst in het algemeen al een belangrijke rol, bij ons thuis draaide alles erom, van het ochtendgebed tot het avondgebed. Je werd geacht te leven in de Vreze Gods, en de rest was 'van de satan'. Kranten waren bijvoorbeeld 'van de satan'. En de radio. Of sport. Of een schoolreisje met de klas. Om van kermis of bioscoop maar te zwijgen. Je mocht je niet verzekeren tegen brand of inbraak, want dan spotte je met de Voorzienigheid. Om dezelfde reden was het zondig wanneer je je liet inenten tegen een ziekte als polio. Want God beschikt. Op zondag fietsen mocht ook niet, behalve om naar de kerk te gaan. En naar de kerk *moest* je dan weer. Twee- of driemaal op één zondag. En je moest nog veel meer. Niets mocht eigenlijk, en wat wél mocht, dat *moest* dan ook meteen...

Boven mijn bed hing een traditionele wandplaat: de brede en de smalle weg. De smalle weg, omzoomd met saaie aangelegenheden die voornamelijk te maken hadden met 'bid en werk' voerde naar de hemelpoort, terwijl de brede, waarover drommen mensen zich voortbewogen, *linea recta* uitmondde in de hel. Daar werden cafés bezocht, er werd gekaart en gedobbeld dat het een lieve lust was, en de mensen, die er, in tegenstelling tot die schaarse wandelaars op het smalle pad, in het geheel niet bedrukt uitzagen,

gaven zich over aan allerlei geheimzinnig genot. Die hel boezemde me weliswaar diep ontzag in, maar toch kon ik er heel lang naar kijken, naar die brede weg...

Gebeden werd er bij ons thuis veel, en gewerkt ook. De hele werkweek stond in het teken van de arbeid, want voor pleziertjes was de mens niet op de wereld gezet. Wanneer het seizoen ernaar was, moesten we 's ochtends om vijf uur op. Helpen op het land, van jongs af aan. Aardappels rooien, onkruid wieden, mesten, zaaien, oogsten, afhankelijk van het jaargetijde. En wee je gebeente wanneer je de kantjes eraf liep, want mijn vader was een driftig man en een passende bijbeltekst was altijd paraat – en werd desnoods uit de duim gezogen. Geslagen werd er niet en gevloekt werd er evenmin. 'Sapperloot', dat was wel de sterkste krachtterm die hij over zijn lippen kon krijgen, zelfs wanneer hij zich met een hamer op zijn vingers sloeg. Maar ook zonder slaag en krachttermen had hij de wind eronder. Stond hij niet op zondag op de preekstoel, predikte hij dan niet de toorn van God? Hij was niet groot van gestalte, en enigszins aan de gezette kant – maar gezag had hij.

Andijvie, uien, wortels, kool, aardappels, bonen. Maar ook appels, peren, pruimen. In november stond de kelder onder de werkplaats vol met de opbrengsten van het land. En dat was nodig ook, want er was een economische crisis en het schildersbedrijf floreerde maar matig. Dan verscheen ook de slachter met zijn schietmasker en messen. Mijn vader kon het niet aanzien, die stond achter de schuur stilletjes te huilen: maandenlang had hij dat varken vertoeteld, iedere zaterdag had hij het met de boender een grote schoonmaakbeurt gegeven...

Maar wij jongens stonden er met onze neus bovenop, hielpen het dampende bloed opvangen in emmers, en keken ademloos toe hoe het dier gekruisigd werd op een

ladder om volgens de regelen der kunst te worden uitgesneden. Binnen had moeder al grote pannen op het vuur staan en een paar dagen later zouden de Keulse potten in de kelder weer boordevol staan met karbonades, diep onder het vet. Niets ging verloren. De zijden spek en ham werden gerookt in de schoorsteen, de darmen werden schoongemaakt om te dienen als vel voor de worst.

Om acht uur was het werk op het land gedaan. Er werd ontbeten, en dan naar school. Naar de openbare school wel te verstaan, en niet naar de 'bijzondere', de christelijke met andere woorden. Want wat men daar aan godsdienstonderwijs genoot kon niet door de beugel. Dwaalleren waren dat. Daar werd gezongen van 'De Heer is mijn herder' – alsof je daar zo zeker van kon zijn... Misschien was je wel een verdoemeling!

Nee, van dat soort opgewekt christendom moesten ze bij de zwaren niets hebben. Dan maar liever helemaal geen godsdienstonderwijs op school, dat werd thuis dan wel weer bijgespijkerd. Daar zat ik dus, op Piet Koot, één geloofsgenootje na, te midden van de heidenen. En onder die heidenen recruteerde ik mijn vriendjes. Daar werden wel aanmerkingen op gemaakt, maar verbieden wilde mijn vader het toch niet. Behoorden niet tot zijn kennissenkring ook katholieken en zelfs een liberaal die in het geheel *niets*, o onbegrijpelijke gedachte, scheen te geloven?

Na school had ik zo mijn andere taken op te knappen. Eerst de poepemmer naar de mesthoop op het land. Een doortrek-wc was een uitvinding van de duivel die tot niets diende dan verspilling. In de winter ging de productie van een jaar vermengd met stro over de tuin.

'Boven eigen mest gaat niets,' aldus een geliefde uitdrukking van mijn vader. – Want ook kunstmest kostte geld.

Wanneer dat karweitje zonder morsen was geschied, een

loszittende traproe zorgde eens voor een debacle, was ik meestal te vinden in de werkplaats onder het huis. Het rook er lekker naar lijnolie en terpentijn, er waren donkere hoekjes en geheimzinnige kastjes. Vaak stonden er een of twee koetsjes, strakzwart, glanzend als spiegels. Niemand kon met zo'n vaste hand gouden biezen trekken als mijn vader. Hij was een vakman van het oude stempel. Hij maakte zijn verven zelf, op een wijze zoals dat eeuwenlang gedaan was. Uren was ik bezig met het malen van de pigmenten, alles met de hand. Het duurde eindeloos lang, maar de resultaten waren schitterend: de klassieke, minerale kleuren. Je had de ombers, de okers, de sienna's, je had Pruisisch blauw en kopergroen. Een theelepeltje van dat natuurlijke pigment was voldoende om een hele bus witte verf een diepe kleur te geven. We hadden zelfs een pot vol gedroogde Ethiopische luizen. Daar maakte je de rode, transparante kraplak van. Eerst moest je ze stampen in een vijzel, daarna haalde je ze door de molen, wel twintig, dertig keer, tot het spul zo fijn was als de fijnste poedersuiker. Pas dan was de volmaakte kleurkracht bereikt.

Vanaf mijn zevende, achtste jaar moest ik ook geregeld op vrije middagen mee op karwei, want vaak was er te weinig werk om er een knecht op na te houden. Verf roeren, schuren met puimsteen, gronden. Vaardigheden als plamuren en aflakken zou ik als ik groot was leren. Want ik was als oudste zoon voorbestemd vader op te volgen in de zaak, zoals het hem ook gegaan was. Dat lag besloten in de orde der dingen. Aan iets anders hoefde geen gedachte gewijd te worden. Buiten die orde der dingen bestond er namelijk niets.

Tussen de middag werd er warm gegeten en om zes uur opnieuw. Daarna werd er uit de bijbel gelezen, de hele Schrift het jaar rond en dan weer opnieuw, en vervolgens, na de

afwas zat het gezin rond de grote tafel in de huiskamer. Moeder met de stopmand, vader met zijn stichtelijke lectuur, de zusjes met hun eeuwige borduurwerk. Dan werden er ook wel spelletjes gedaan. Halma, ganzenborden of een potje dammen. Terwijl de kachel snort en de pendule op de schoorsteenmantel tikt. Hollandser bestaat het niet.

Totdat vader geeuwt en zich uitrekt:

‘Moeder, hoe denk jij erover?’

‘Ja man, ‘t wordt tijd.’

En dan ging het hele gezin in de huiskamer op de knieën voor het avondgebed.

Maar er waren ook lange zomeravonden. Dan zaten we in de tuin, zoals we het stuk land achter ons huis noemden, bij het prieel – dat in mijn herinnering onveranderlijk geblonken moet hebben van een fris kwastje verf. Alles ziet er piekfijn uit. De groentebedden liggen er schoon en kaarsrecht bij, het varken, roze als een baby, heeft zijn wekelijkse schoonmaakbeurt gehad. Mijn vader doet, de pijp tussen de tanden, de duimen achter de bretels, zijn avondronde, langzaam en genietend. In de konijnenhokken ritselt het van vers stro. De duiven koeren. In het nachthok klinkt af en toe het gefladder van een kip. De hond aan mijn voeten knippert loom tegen de zwermen onweersvliegjes. Achter me klinken gedempt de stemmen van mijn zusjes. Verder is het stil.

En dan, terwijl aan de westelijke hemel een laatste streepje violet verloren gaat in blauw, terwijl een donzen grondmist naderbij zweeft over de weilanden, en mijn vader zich mompelend bukt bij een eigenzinnig sprietje dat ontsnapt is aan de hark, hoor ik het overbekende kraken van een rieten stoel. Dat is mijn moeder. Ik zie haar voor me zonder haar te hoeven zien. Hoe ze wat moeizaam over-eind komt, haar breiwerkje onder de arm geklemd. En ik wéét wat ze nu gaat zeggen, en wat het vervolg zal zijn.

‘Man, ‘t wordt hier *kil...*’

Daar staat mijn vader, zijn donkere silhouet scherp afgetekend tegen het laatste licht, de handen in de zij, de buik naar voren, de wolken uit zijn pijp – in stil protest. Hij staat roerloos alsof hij wortel heeft geschoten.

Gerinkel van kopjes op een dienblad. Geschuif van stoelen op de houten vloer van het prieel.

‘We *gaan* hoor...’

Het hek piept ten afscheid, en hun stemmen sterven weg over het laantje. We zijn alleen.

Daar staat mijn vader, hier sta ik. Ik ben geruisloos omhooggekomen van mijn krukje. Ik ben op mijn tenen naar de konijnenhokken geslopen, ik heb een deurtje openge maakt en een konijn op mijn arm genomen. Het is vaalgrijs, met een witte spikkel op zijn neus. Hoewel volgroeid, is het klein gebleven. Misschien is het daarom mijn lievelingskonijn. Ik aai het over zijn oren. Het warme lijfje trilt... – Dit is een moment van gelukzaligheid. *Laat het zo blijven!* – Maar in het leven van volwassenen heeft alles zijn tijd, is alles afgemeten: één koekje is voldoende, al is de trommel tot de rand gevuld...

Mijn vader heeft zijn pijp leeggeklopt tegen de zijkant van zijn klomp:

‘Kom jongen. Naar bed.’

‘Mevrouw, mag Jan buiten komen spelen?’ – Dat was de stem van Piet, die net als ik op zondag zwarte kousen droeg, en ik stond al beneden voordat er bezwaar kon worden gemaakt. Om de hoek wachtten Pim en Chiel, dat was een vast patroon. Wij viere vormden een onafscheidelijk groepje, al was Piet mijn boezemvriend.

Pims vader was advocaat. Ze woonden in een deftig landhuis, omringd door een heus parkje, even buiten de stad. Ze waren katholiek en gingen door voor uitzonderlijk werelds.

Zijn moeder rookte zelfs sigaretten... En Chiel, zoon van de antiquair Van den Berg. Die waren thuis orthodox-joods en woonden onder de synagoge. Ik stak op vrijdagavond het gas en het licht bij ze aan, want zo had ieder zijn eigen verboden op zijn eigen religieuze gronden. Behalve bij Pim thuis. Die gingen op zondag zelfs tochtjes maken met de auto!

‘Wat gaan we doen?’

Bij mooi weer trokken we de polder in: slootje springen, roeien, vissen, kikkers vangen. Die bliezen we op met een rietje om op het schoolplein de meisjes mee aan het schrikken te maken. Want wij waren een geducht viertal! Wie hadden het gewaagd pruimen te pikken uit de boomgaard van boer Keijzer, die wijd en zijd gevreesd was om zijn drift? Dat waren wij.

Wie hadden bij deurwaarder Kolk, bekend om zijn angst voor alles wat blaft en bijt, een grote hond aan de deurknop gebonden om vervolgens aan te bellen? Wij. Wie waren er meesters in om, hangend aan het achterbalkon, de paardentram te laten ontsporen zodat er wel zes man aan te pas moesten komen om hem weer in de rails te tillen?

Wie hadden ooit, o onvergetelijk wapenfeit, veldwachter Venekater met een deksel van een melkbus de fiets onder het zwaarlijvige lichaam vandaan geschoten?

Men neme een oude melkbus, bore er een gaatje in, en men beschikt, in combinatie met carbid en een lucifer, over een wapen met grote vuurkracht. De deksel vliegt er af. Nu hadden wij aan carbid nooit gebrek, want mijn vader, die het zelf ook in zijn fietslantaarn gebruikte, verkocht het. Alleen, die ene keer hadden we wel erg veel springstof in de bus gedaan. De knal was verschrikkelijk – wanneer we niet zo goed gericht hadden waren er beslist ongelukken gebeurd. Nu bleef de schade beperkt tot één achterwiel, finaal weggeschoten uit het frame, en een stuur. Dat stuur hield

de verbijsterde Venekater namelijk los in zijn handen en daarmee zat hij ons nog stratenlang achterna.

‘Wat doen we?’

‘Wie ‘t eerste bij de hoek is!’ roept Piet. – En de eerste dat is hij.

Toch was ik ook vaak alleen. Dan zat ik op mijn kamertje, op zolder, onder de pannen. Dat was een vesting waar niemand zich waagde, mijn vader niet, mijn zusjes nog veel minder, alleen, wanneer ik naar school was, af en toe mijn moeder om het schoon te houden. Daar werden met tinnen soldaatjes complete veldslagen geleverd, daar bewaarde ik mijn verzameling foto’s en knipsels van militaire aangelegenheden, afkomstig uit oude geïllustreerde tijdschriften die ik mee naar boven smokkelde, of die me, wanneer ik ziek was, bezorgd werden door Piet, want die had, in tegenstelling tot Pim en Chiel, vrij toegang tot mijn domein. En ziek was ik vaak en langdurig.

‘Jan zal zich wel geen grijze haren kammen...’ had ik onze familiedokter, de oude dokter Van Praag, die alle kinderen in huis ter wereld had helpen brengen, eens op de gang tegen mijn vader horen verzuchten. ‘Zwak op de longen’, werd dat genoemd, en ook wel: tuberculeus. Herhaalde malen moest ik maanden, een keer zelfs meer dan een halfjaar, liggen, in de kale, ongezellige logeerkamer beneden, zodat mijn moeder niet steeds de trap op en neer hoefde:

‘Jan moet kuren...’

In die logeerkamer lag ik rond mijn twaalfde met een zware longontsteking. Dagen en nachten worstelde ik met de koorts, dagen en nachten dat er bij me gewaakt werd. En toen die eindelijk geweken was, kwamen op een ochtend mijn vader en Kees, de oudere broer van Piet, de kamer binnen. Hun gezichten stonden ernstig. Kees ontweek mijn blik, mijn vader zocht naar woorden.

'We moeten je iets ergs vertellen, Jan. De Heere heeft Piet tot zich genomen...'

Ze hadden het me vanwege mijn toestand niet eerder durven vertellen – zelfs niet dat hij ziek was. Piet was aangetast door polio, waartegen hij dus, evenmin als ik, was ingeënt. Want dat was tegen Gods gebod. In minder dan een week was het gebeurd...

Piet dood. Hij die nooit ziek was. *Ik* was ziek. – Het was zo onbegrijpelijk dat ik niet eens kon huilen. Ik lag versteend. Mijn hart stond stil.

'Wanneer wordt hij begraven?'

'Hij is al begraven, vorige week.'

'Hier Jan. Die is voor jou.'

Kees reikt me met een onhandig gebaar een piepklein fotootje aan. Het waterglas op het nachtkastje valt op de grond. Zowel Kees als mijn vader bukt om het op te rapen. Hun hoofden botsen tegen elkaar.

'Verdorie,' zegt Kees, die met een rood hoofd overeind komt.

'Er wordt hier niet gevloekt, Kees.' – Mijn vader.

Alleen gelaten bekijk ik het kiekje. Piet, lachend. Blond haar in een kuif. Korte broek, afgezakte kousen, klompen. En opeens, zonder dat ik weet waarom, moet ik denken aan de *haartjes op zijn arm*. En dan komen er ook tranen. Onstuitbaar.

Wanneer ik een week later weer af en toe naar buiten mag, sterk vermagerd, met zwabberende benen, ga ik naar Piets huis. Daar zit ik een uur lang stil in zijn kamertje, waar alles onaangeroerd is gelaten. Alleen zijn bed is afgehaald. Daar staan zijn boeken, zijn zondagse schoenen, schoolschriften vol kennis die nu nergens meer voor dient. Daar hangt de smalle en de brede weg.

Buiten is het intussen donker geworden. Langzaam loop

ik naar huis. De klinkerstraatjes glimmen in het zachtwitte licht van de gaslantaarns. Hun ijle ruisen. De vertrouwde geluiden, de overbekende beelden, de geuren die je allang niet meer ruikt. Het getinkel van een winkelbelletje. De ratel van de vuilnisman. Het tonggeklak van voerman Hendriks:

‘Zo Jan. Weer op de been?’

‘Ja Hendriks.’

‘Moet je meerijden?’

‘Nee, ik loop liever. Dat is goed voor me.’

Ik wil dat alles nu heel traag verglijdt. Ik hoor alles, ruik alles, zie alles. Nooit zijn mijn zintuigen zo scherp geweest als nu. Het geschuifel van klompen. In de verte een korte avondgroet. Het gestommel van de koeien in de stal van Van der Lee. Het afstrijken van een lucifer in de sigarenwinkel van meneer Putmans. Het droge getiktak van de biljartballen in de uitspanning van Kraan. Het aanzetten van het mes in de scheersalon. Daar zit mijn vader, de kin in het schuim. Het is zaterdag. De klok van de Grote Kerk slaat zes. Vanuit de smidse klinken felle hamerslagen. De geur van gloeiend staal. Gesis van water. De geur van een geschroeiide hoof. Alles is helder om mij heen. Ik ruik, hoor, zie.

In het duister van een portiek staat Gekke Lena.

‘Ik weet ‘t niet. Mij moet je ‘t niet vragen. Ik weet ‘t niet, ik weet ‘t niet...’ Ze praat hardop in zichzelf, als altijd.

Ze wrijft over haar betraande wangen, als altijd. Ze is simpel, zeggen de mensen. Net als Scheve Bertus. Die hebben ze een tijdje geleden uit de IJssel opgedregd. Wij keken, Piet en ik. Hij was blauw en opgezwollen. We hadden nooit eerder een dode gezien. Die heeft er een eind aan gemaakt, zeiden de mensen, en Scheve Bertus zou in ongewijde aarde begraven worden. Die brandt eeuwig in de hel, zeggen ze.

Ik huiver.

Bleke gezichten boven het zwart

Zoals de werkweek in het teken van de arbeid stond, zo stond de zondag, saaiste aller dagen, volledig in het teken van de Heer.

Toch begon de dag veelbelovend. We mochten wat langer slapen, en werden door vader en moeder gewekt met een rauw geklutst ei in een kopje: een ongekende lekkernij. Dan was het gedaan met de pret.

De ochtenddienst begon om tien uur, maar mijn vader ging altijd een halfuurtje eerder om zich geestelijk te prepareren op de eredienst. Als kleine jongen ging ik meestal met hem mee. Ik vermaakte me zolang met het orgeltje, of ik zocht op handen en voeten tussen de kerkbanken naar een eventueel gevallen collectecent. Dan kwamen de eerste kerkgangers, en de ruimte begon zich te vullen met de weeë lucht van eau de cologne. Daar verschenen ook mijn zusjes, in het zwart als ieder, met een hoedje op het hoofd, en ik moest maken dat ik op mijn plaats kwam, aanvankelijk voor in de kerk, de traditionele plaats van het gezin van de ouderling – later op de gaanderij, bij de andere jongens.

De preek werd door mijn vader voorgelezen uit de daarvoor bestemde boeken, want naar eigen inzicht preken was voorbehouden aan bevoegde predikanten. Alles ging aan de hand van de oude statenvertaling, in de tale Kanaäns. Ik begreep er geen syllabe van.

'Het gekrookte riet zal Hij niet verbreken en de rokende vlaswiek zal Hij niet uitblussen...'

Luisterde ik wel? Nee, geen woord drong tot me door. Het enige waarvoor ik belangstelling had was het omslaan

van de bladzijden, want ik had voor de dienst snel even gekeken hoeveel pagina's de preek van de dag telde. Bij het omslaan slaakte ik inwendig een zucht van verlichting. Nog maar acht, nog maar zeven, zes pagina's... Wanneer je maar eenmaal over de helft was.

In het gebed, dat wel een kwartier kon duren, kreeg mijn vader de gelegenheid zich uit te leven. Daar stond hij: klein, kaal, de ogen gesloten, de handen deemoedig gevouwen. Maar met galmende stem. De geest was over hem vaardig. De zonden van de wereld werden breed uitgemeten en het komend verderf werd in schrille kleuren geschetst:

'De donder en de bliksem van de Sinai komen neer over hunne hoofden...'

Daarna werd ieder afzonderlijk bedacht. De zieken, de ouden van dagen, de kinderen, de zeevarenden, de soldaten, en natuurlijk ons geliefde koningshuis. Wanneer iemand binnen de boezem van de gemeente Gods gebod had overtreden, werd zijn zonde in bedekte termen aan de kaak gesteld – bij een gedwongen huwelijk, een 'moetje', kwam er zelfs een openbare schuldbekentenis aan te pas. En het was geen sinecure wat de zondaars in het vooruitzicht werd gesteld:

'Je zult branden en tandenknarsen. Je tong zal uitgerukt worden. Het vuur zal zijn tot in der eeuwigheid...'

Dan werd er gezongen. De oude psalmen. Maar dat ging meestal mis. Want er was tweespalt over de vraag of er ritmisch gezongen mocht worden of niet. Dus men zong tegen elkaar in. Wanneer de ene partij uitgezongen was, had de andere nog twee regels. En wanneer die verklonken waren, galmde nog steeds de stem van Bertels, de kruidenier, door de ruimte. Want die was zeer bijzonder tegen ritmisch zingen en beschikte over een uitzonderlijk krachtig stemgeluid.

Na de dienst kwam er een stoet kerkgangers met ons mee naar huis. Dan werd er nagepraat over de preek, mijn vader werd gecompimenteerd omdat hij weer 'uit het hart' gebeden had. En dan begon het. Dan kwamen de bekeringsgeschiedenissen, de stichtelijke verhalen.

'Je weet allemaal dat ik een vreselijk ongeluk heb gehad, broeders en zusters. Dankzij de liefde Gods ben ik aan de dood ontsnapt...'

Dat een dergelijk voorval misschien wel tien jaar eerder had plaatsgevonden, deed niet ter zake. Dat het misschien al wel honderd keer was opgedist evenmin:

'Vertel eens broeder Kromhout, hoe was dat dan?'

'Ik ging met de brik met melkbussen het land in, het wiel raakte in de sloot, de kar sloeg om...'

Broeder Kromhout was in het water beland en had de kar over zich heen gekregen. En iedereen luistert ademloos.

'En ik zag de dood naderen, ik zag God in zijn aangezicht. En de Heere sprak tot mij, broeders en zusters. De Heere sprak tot mij en zeide, "Leendert," zei Hij-wiens-naam-eeuwiglijk-geprezen-is, "Leendert richt u op en u zal behouden blijven..."'

En zo was ook geschied. Leendert had zich opgericht, was heelhuids onder de kar vandaan gekomen en had zich aan een graspol aan land kunnen trekken. De Heere was hem wel zeer genadiglijk geweest, hij moest wel in hoog aanzien staan bij God... En zo ging het, onder eerbiedig geknik, de kring rond. Mijn vader bijvoorbeeld, had ooit de stem van God vernomen tijdens een zwaar onweer, terwijl hij op een afgelegen plek aan het werk was. Hem zou, wilde het, ondanks zijn benauwdheid niets overkomen, wanneer hij maar geloofde in de stem van God. En zie: hij was niet getroffen door het vuur. Toen wist hij dat hij geroepen was.

Maar niet iedereen was geroepen. Slechts een afgeteld aantal mensen was voorbestemd voor de zaligheid. Niet ie-

dereen kon dan ook bogen op zo'n bekeringsgeschiedenis. Van der Weijden, de drogist bijvoorbeeld niet. Die luisterde, de lange vogelnek geheven, het gezicht ontsierd door een zenuwtrek, knikte dapper mee, maar deed zelf geen mond open. En ook mijn moeder niet. Ze zat er, kaarsrecht op haar stoel, het haar als altijd in een knotje, wat bleekjes bij. Want steevast luidde de vraag:

'En u, vrouw Montyn?'

Waarop zij:

'Daar ben ik niet aan deelachtig.'

'Je verkrijgt het niet zomaar, zuster,' klonk het dan.

En ik, ik zat daar bij, en ik begreep van dat alles niets. Hoe was het nu mogelijk dat die dikke Leendert Kromhout, met zijn slechtgeschoren, baksteenrode wangen en zijn kleine varkens oogjes was uitverkoren, terwijl mijn moeder te horen kreeg dat ze verdoemd zou worden? Was dat omdat ze weleens grapjes maakte, weleens echt uitbundig lachte, en zelfs weleens een liedje zong?

'Zuster, je ledematen zullen krullen in het vuur...'

En één ding begreep ik dan nog wel het allerminst. Dat mijn vader daarbij *zweeg*.

Op zondag was het middageten uitgebreider dan normaal. Moeder had de hele zaterdag in de keuken gestaan, want op de Dag des Heeren zult gij niet koken. Daarna gingen mijn ouders rusten. Wij kinderen lazen dan wat, of speelden in huis, want naar buiten was iets ongehoords, mooi weer of niet. Om zeven uur gingen we dan opnieuw naar de kerk. Wanneer er een echte dominee preekte moesten we zelfs driemaal: ook nog een keer om twee uur 's middags. Die diensten duurden nog veel langer dan normaal, al was het maar doordat ik dan geen houvast had aan het aantal bladzijden. – Steeds wanneer je uit de intonatie van die zalvende stem meende te mogen opmaken dat er een eind aan kwam, begon hij opnieuw.

Die predikanten logeerden altijd bij ons thuis in de beste kamer. Ze arriveerden op zaterdag en vertrokken 's maandags weer, want op zondag mocht er niet gereisd worden. Het waren net pinguïns, melkbleek als ze waren, en gestoken in lange zwarte jassen. Ze waren bijna God zelf. Alles wat ze zeiden, was in bijbelse taal gegoten. Dat ze gewoon meeaten aan tafel, zij het met mes en vork, was al iets ongelooflijks, maar dat ze ook, net als een gewoon mens, naar de wc moesten... Als klein kind drukten we ons oor tegen de deur om iets op te vangen van het onbegrijpelijke dat daar plaatsvond.

De hoogste van allen was een dominee die Kersten heette. Die was voorman van het kerkgenootschap en hij was bovendien lid van de Tweede Kamer namens de door hem opgerichte Staatkundig Gereformeerde Partij. Wanneer die preekte, zat de gemeente der gelovigen te sidderen van ontzag en angst.

Want in den beginne was er angst, en die angst was allesoverheersend. Vooral wanneer het donker was op zolder en de dakpannen klepperden in de wind. Dan zag ik in iedere beweging van de gordijnen, in iedere schaduw, een grijnzende duivel. 'Zij die zijn uitverkoren weten het, zij die het niet weten zijn niet uitverkoren.' Vader was uitverkoren, moeder niet. En hoe zat het met Piet? Bij mijn weten had God nooit met kracht in zijn hart gesproken. Brandde hij nu in de hel? En hoe zat het met mezelf? – De angst snoerde me de keel dicht. Was 't maar weer licht!

Angst voor verdoemenis, angst voor de dood... Hoe vaak had vader me niet meegenomen, achter op de fiets? Dan gingen we naar naburige dorpen, de kerkhoven af. Vader las de namen en de opschriften, ik keek huiverend naar de stenen waaronder het gebeente lag.

Maar het toppunt van angst werd gebracht door onweer. In het holst van de nacht werden we naar beneden geroe-

pen. Rillend van kou en ellende stonden we in het duister van de werkplaats. Dan werd er luidop gebeden dat we toch maar bewaard mochten blijven. Terwijl de kleintjes huilden. Want onweer was de bulderende stem van de wreken-de God... – Was 't maar weer licht!

De angst regeerde in de nacht, met het daglicht kwam de twijfel. God schiep de wereld in zes dagen en de zevende dag rustte Hij. Dat leerde de bijbel. Maar hoe zat het met die leer van de evolutie, waarover de meester op school vertelde? En de bulderende stem van God... Kon het niet wáár zijn dat donder en bliksem toch iets te maken hadden met elektrische ontladingen – hoe weinig ik daar ook van begreep? En polio. Inenten mocht niet. Maar waarom had God, die toch alles geschapen had, er dan voor gezorgd dat er een vaccin tegen bestond?

'Waarom mogen we op zondag niet fietsen?'

'Fietsen is van de wereld, Jan.'

'Je mag op zondag niet werken, maar de boeren mogen wél op zondag de koeien melken.'

'Dat kan nu eenmaal niet anders.'

'Op zondag mag je niet reizen. Maar die emigranten die naar Amerika gaan, die varen op zondag. Die bootreis duurt acht dagen dus daar zit ook een zondag in. Er zijn zelfs dominees bij. Waarom mag dat opeens wel?'

'Ja, dat weet ik ook niet. Dat moet je maar aan je vader vragen.'

'En Piet? Brandt die nu in de hel?'

Mijn moeder zwijgt. Ze wendt zich abrupt van me af. Ze veegt met haar schort over de beslagen keukenruit. Huilt ze?

De twijfel knaagde. Wie kon me een bevredigend antwoord geven? Bij mijn vader hoefde ik niet aan te komen, in diens ogen was twijfel hetzelfde als kleingelovigheid. En Pim? Die lachte me uit wanneer ik erover begon.

Terwijl Chiel zich wonderwel scheen te kunnen schikken in de regels die het joodse geloof hem oplegde.

'Ik wil niet, ik kan niet, ik heb niet, ik deug niet en ik weet niet.' Dat waren de *vijf dierbare nieten*, een gevleugeld woord dat te pas en te onpas werd gebruikt. Dat ik niets hád en ook niet deugde, voor mijn part. Maar dat ik niets wist, niets kon en vooral, dat ik niets wilde... – daar had ik zo mijn eigen denkbeelden over.

Eigenlijk konden mijn vader en ik elkaar maar op twee gebieden vinden. Zijn hang naar alles wat militair was en mijn vaardigheid in tekenen.

Het militaire stond thuis in hoog aanzien. 'Voor Koningin en vaderland' was het motto. Mijn vader was tijdens de Eerste Wereldoorlog vrijwilliger geweest. Dat hield natuurlijk niet zoveel in omdat Nederland neutraal was gebleven, toch vertelde hij er graag over. Dan blonk er iets in zijn ogen dat daar normaal niet blonk. Bovendien was hij lid van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm en nam hij soms als zodanig deel aan oefeningen. Parades met militaire marsmuziek brachten hem in ongekende geestdrift.

Mijn geliefkoosde lectuur bestond uit oorlogsboeken, of het nu ging over de Tachtigjarige Oorlog of de Boerenoorlog. Ik wist alles af van rangen en standen, van cavalerie en infanterie, van medailles en insignes. Hoe hoger de rang, hoe groter, in mijn ogen, de held. Ademloos kon ik luisteren naar de verhalen van een oom die in zijn jonge jaren machinist bij de Koninklijke Marine was geweest. Montevideo, Rio de Janeiro, Kaap de Goede Hoop, Batavia – het waren toverwoorden. Een andere oom was in Indië officier bij de marechaussee. Een echte houwdegen was dat. Die had – voor koningin en vaderland – Atjehers over de kling gejaagd en had daar een duim bij ingeschoten.

Graag toonde hij die lege plek...

En dat tekenen. Mijn vader had ooit de stille wens gekoesterd kunstschilder te worden. Schilderijtjes van koeien in de wei, aan de muren van de huiskamer, getuigden er nog van. Maar zijn verplichtingen jegens gezin en bedrijf, en zijn godsdienstige roeping hadden daar een stokje voor gestoken.

Er kwamen geregeld kunstschilders bij ons over de vloer. Echte artiesten waren dat, met baarden, gehuld in wijde capes, een flambard op het hoofd. Die kwamen uit Den Haag of Rotterdam om te schilderen in de omgeving. Landschapjes, Hollandse luchten, lentebloesems, en ook wel eens in opdracht een boerderij. En o wee wanneer ze zich daarbij enige vrijheid permitteerden! De spijltjes van de ramen, de balletjes van de vitrage – ze werden allemaal door de boerin bij aflevering geteld. En wanneer er één ontbrak, werd er niet met het volle pond afgerekend...

Tussen de middag aten die schilders bij ons thuis, en ik ging vaak met ze mee om schetsjes te maken, in houtskool, mijn favoriete materiaal.

‘Jan kan toch zo aardig tekenen,’ aldus mijn vader op een dag tegen meneer Zielman, vertegenwoordiger in verfwaren, glas en aanverwante artikelen, en, naar het heette, liefhebber van schilderijen. ‘Jan, laat die tekening van die bomen eens aan meneer Zielman zien...’ – Ik had kort daarvoor een houtskooltekening gemaakt van een rij bomen in de wind:

‘Je *voelt* het waaien...’ Meneer Zielman knikte instemmend.

‘Meneer Bremmer in Den Haag zou Jans tekeningen eens moeten zien. Dat is een vriend van me – een groot kunstkenner. Ik zou weleens willen weten wat die ervan vindt...’

Afgesproken werd dat meneer Zielman me de eerstvolgende keer dat hij op zijn ronde langs kwam, mee zou nemen naar Den Haag. En twee maanden later was het dan

zover. Helemaal naar Den Haag! Met de auto! Ik kon bijna niet eten van opwinding. Langs de kronkelende IJssel tufften we naar Gouda. Waddinxveen lieten we links liggen. Op naar Boskoop! En zo verder, tot we stilhielden voor een statig huis aan de Lange Voorhout. Een meisje met een wit schortje voor deed open. Ik keek m'n ogen uit.

Kamers die wel zalen leken, met dikke tapijten belegd. Spiegels. Bronzen beelden op sokkels. Zwaar geverniste schilderijen in dikke, vergulde lijsten. Kasten vol porselein. Een vleugel. Sofa's. En op die sofa's jonge vrouwen in laaguitgesneden exotische gewaden, gewaden die wel doorzichtig leken...

'Zo, dus jij bent Jan Montyn.'

Daar, in een grote leren fauteuil, zat een heer. Hij was gekleed in een zijden sjamberloek, rookte een scherpeurende sigaret uit een lang sigarettenpijpje. Zonder op te staan reikte hij me de hand:

'Jouw vader is een vriend van meneer Zielman hier. Meneer Zielman is een vriend van mij. Dus wij zijn ook vrienden, Jan...'

Ik mocht zitten op een lage poef, en toen die jonge vrouwen zich om me heen vlijden, wist ik helemaal niet meer waar ik kijken moest. Ze dronken wijn uit kristallen glazen, ik kreeg limonade.

'Ik ben erg benieuwd naar je werk, Jan. Laat je schetsboek maar eens zien, dan gaan we dat rustig bekijken...'

En dat deed hij, blad na blad. Bij de tekening van de bomen in de wind bleef zijn blik langer rusten.

'Heb jij dat gemaakt?'

Ik knikte ademloos.

Meneer Bremmer keek op naar meneer Zielman, die over zijn schouder meekeek:

'Zo hoort een tekening opgezet te worden, Hans.'

Waarop meneer Zielman opmerkte: 'Je *voelt* de wind gewoonweg...'